

ความรู้เบื้องต้น
เกี่ยวกับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กรมส่งเสริมการเกษตร

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

เวลาที่ผ่านไปได้พิสูจน์แล้วว่า “ภูมิปัญญา” ไม่เคยล้าสมัยและยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้นในสถานการณ์ที่ประเทศของเราจะต้องฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจ ด้วยการเสริมฐานรากการเกษตร และพัฒนาเกษตรกร ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ และเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่สุดของสังคมให้มั่นคง ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า...

“ประชาชนนั้นแหละเขามีความรู้
เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว
เขาทำงานอย่างดี
เขามีความเฉลียวฉลาด
เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม
เขารู้ว่าที่ไหนควรจะได้รักษาไว้
แต่ที่เสียก็เพราะ
พวกที่ไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้ว
เลยทำให้ล้มไปว่า
ชีวิตมันเป็นไปได้โดยการทำกิจกรรมที่ถูกต้อง”

จาก “รากแก้ว”

บันทึกกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปีที่ ๑๑๐

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น...

...ภูมิปัญญาทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติ หรือชุมชนได้

...ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรโลงชีวิต และวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล

...ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพ และเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย

ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่น และผู้คนเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคง

ความหมาย...

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนของคนในท้องถิ่นที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานหรือช่วงระยะเวลาหนึ่ง มีการคิดค้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องแล้วถ่ายทอดสืบต่อกันมาสำหรับใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ปรับตัว และดำรงชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ภูมิปัญญาอาจแสดงออกมาทั้งในรูปแบบที่เป็นนามธรรม เช่น โลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อ หรือปรัชญาในการดำเนินชีวิต และในเชิงรูปธรรม เช่น เทคโนโลยีการทำมาหากิน การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น...

1. เป็นความรู้แบบองค์รวมที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หรือกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต
2. เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamics) คือ เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และมีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา
4. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน
5. มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง

การแบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น...

ประเภทหรือการจัดกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการจัดแบ่งได้หลายลักษณะ เช่น

การจัดแบ่งลักษณะที่ 1

ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ มโนทัศน์ การตระหนักรู้ วิธีคิด ความเชื่อ ปรัชญาในการดำเนินชีวิตของผู้คน

ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพ การเกษตร ศิลปะ หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 2

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดหรือชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย

อาหารไทย มีองค์ประกอบหลักเป็นผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรที่มีสรรพคุณเสริมหรือต้านฤทธิ์กัน มีความเหมาะสมกลมกลืนทั้งในด้านคุณประโยชน์และฤดูกาลบริโภค

ยารักษาโรค เป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยและดูแลสุขภาพ

เครื่องนุ่งห่ม มีการเลือกใช้วัสดุพื้นบ้านและวิธีการนุ่งห่มที่เหมาะสมกับสภาพอากาศโดยมีลายผ้าและวิธีการกักทอที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น

ที่อยู่อาศัย มีรูปแบบและโครงสร้างที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ประโยชน์ใช้สอย และชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละภูมิภาค

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องข้องกับเทคโนโลยีการทำมาหากิน เช่น การกำจัดศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ การจักสาน หัตถกรรม การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และตำนาน ต่าง ๆ

ประเพณีและพิธีกรรม เช่น บุญบั้งไฟ การบวชป่า การผูกเสี่ยว ทำขวัญต่าง ๆ

ตำนาน ความเชื่อ เช่น บั้งไฟพญานาค

การละเล่นพื้นบ้าน เช่น เต้นกำรำเคียว ฯลฯ

การจัดแบ่งลักษณะที่ 3

ภูมิปัญญาของตัวบุคคล (Individual wisdom) เป็นความรู้ ความสามารถ ความคิด วิธีการ ของบุคคล เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ในเรื่องนวงฆ้อง ดรุณาสุทธิพันธ์ ปรัชญาพฤทธิ จากจังหวัดบุรีรัมย์ ในเรื่องการปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

ภูมิปัญญาของชุมชน (Local wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสม สืบสาน อยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือในชุมชน ไม่มีตัวบุคคลใด บุคคลหนึ่งเป็นเจ้าของ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นภูมิปัญญานิรนาม เช่น ภูมิปัญญาการทอผ้าแพรวาของชุมชนชาวผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ การทำไข่เค็มไชยา ของชาวสุราษฎร์ธานี

ภูมิปัญญาในภาพรวมของประเทศ (National wisdom) เป็นภูมิปัญญาที่บ่งบอกองค์ความรู้ หรือความสามารถของคนในภาพรวมของประเทศ เช่น ภูมิปัญญาอาหารไทย สมุนไพรไทย ผ้าไหมไทย มวยไทย

การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น...

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็นพลวัตที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาวะแวดล้อม กาลเวลา และกระแสวัฒนธรรมใหม่ ดังนั้น จึงต้องมีแนวทางในการจัดการภูมิปัญญา เพื่อให้ภูมิปัญญาที่ดีนั้นคงอยู่ หรือปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัย การจัดการภูมิปัญญา มี 4 แนวทาง ดังนี้

1. อนุรักษ์ (Conservation) เพื่อให้ภูมิปัญญาที่มีคุณค่าหรือมีความสำคัญต่อชุมชน แต่กำลังจะหายไปคงอยู่ต่อไป เช่น การอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ สามารถสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน และสร้างรายได้แก่คนในชุมชนได้

การอนุรักษ์ภูมิปัญญาจะเกิดขึ้นได้เมื่อ

- ชุมชนมีความภาคภูมิใจและเห็นความสำคัญ ต้องการสร้างคุณค่าให้ปรากฏและสืบสานให้คงอยู่
- มีมูลค่าเป็นแรงจูงใจ

2. ฟื้นฟู (Recovery) เพื่อให้ภูมิปัญญาที่สำคัญหรือมีคุณค่า แต่หายไปแล้วถูกนำกลับมาใช้ใหม่ และมีโอกาสประยุกต์ให้ร่วมสมัยเพื่อใช้ประโยชน์ต่อไปได้ เช่น ลายผ้าทอพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นหายไป เมื่อทำการค้นหา ฟื้นฟู และสร้างชิ้นงานใหม่บนฐานภูมิปัญญาเดิม จะทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มขึ้นมาได้

3. ประยุกต์ (Modification) เพื่อให้ภูมิปัญญานั้นเหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมใหม่ โดยคงไว้ซึ่งแนวคิดหรือฐานความรู้เดิม เช่น หัตถกรรมจากไม้ไผ่ ประยุกต์ใหม่เป็นการให้ผักตบชวาในแหล่งที่มีผักตบชวาเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

4. พัฒนาต่อยอด (Development) เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ได้กว้างขึ้น โดยการผสมผสานองค์ความรู้สากลเข้ากับภูมิปัญญาเดิม อาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างภูมิปัญญาใหม่หรือสิ่งใหม่ (นวัตกรรม : innovation) เป็นการสร้างทางเลือกที่ช่วยให้ใช้ประโยชน์ในสังคมปัจจุบันได้สะดวกสบายขึ้นโดยไม่ทำลายล้างคุณค่าหรือรากเหง้าเดิม เช่น สีย้อมจากธรรมชาติได้มีการพัฒนาเป็นผงสำเร็จรูป และมีกรรมวิธีในการย้อมที่ง่ายกว่าวิธีดั้งเดิม หรือสมุนไพรพื้นบ้านที่ผลิตในรูปแบบแคปซูล หรือปลาร้าผงปลาร้าก้อนที่สะดวกต่อการบริโภค และการพกพาไปยังที่ต่างๆ

การจัดการ หรือ การพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีกระบวนการเรียนรู้ เป็นพื้นฐานและมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. รวบรวม

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีอยู่มากมาย ต้องเก็บรวบรวมและจัดหมวดหมู่ อย่างเป็นระบบ
- การเก็บรวบรวมทำได้หลายวิธี เช่น การสอบถาม การสัมภาษณ์ การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน มีส่วนร่วมในการ ให้ข้อมูล
- การจัดหมวดหมู่ จัดได้หลายรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ประโยชน์ เช่น
  - จัดตามกลุ่มของภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรม
  - จัดตามแหล่งของภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาของภาคจังหวัด ชุมชน

2. วิเคราะห์

- เพื่อดูว่าภูมิปัญญานั้นควรอนุรักษ์ หรือ รื้อฟื้น หรือ ประยุกต์ หรือ พัฒนาต่อยอด โดย พิจารณาจากความเหมาะสม ความสำคัญ การใช้ประโยชน์ ความเป็นไปได้ และโอกาสของการพัฒนา

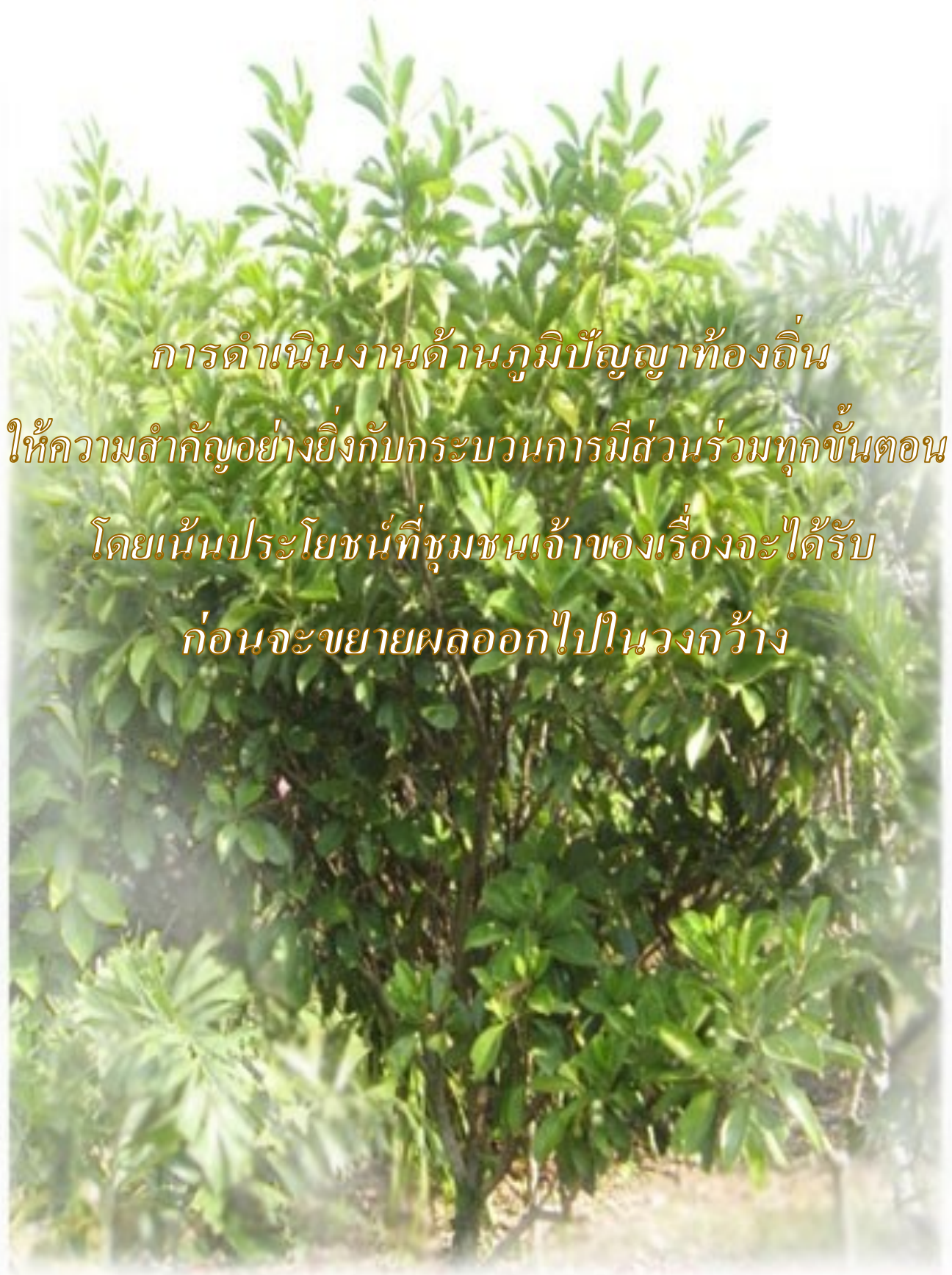
3. กลับกรอง จัดลำดับ และคัดเลือกภูมิปัญญาเพื่อดำเนินการต่อ (อนุรักษ์ รื้อฟื้น ประยุกต์ หรือ พัฒนาต่อยอด) โดยเน้นการได้ประโยชน์ของชุมชนเจ้าของ เรื่องเป็นลำดับแรก

4. พัฒนาเป็นเทคโนโลยีที่ใช้ได้กว้างขึ้น

5. ทดสอบความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นหรือสภาวะแวดล้อมที่จะนำ ภูมิปัญญานั้นไปใช้ประโยชน์

6. เผยแพร่ ขยายผล ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการขยายผลเฉพาะกลุ่ม (Specific group target) หรือขยายผลในวงกว้าง (Mass communication)

7. สร้างเครือข่ายการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยง ผนึกกำลัง และ แบ่งงานกันตามศักยภาพและบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย

การดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น

ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

โดยเน้นประโยชน์ที่ชุมชนเจ้าของเรื่องจะได้รับ

ก่อนจะขยายผลออกไปในวงกว้าง

การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น...

ภูมิปัญญาเป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่ผู้คิดค้นสร้างสรรค์ควรได้รับสิทธิประโยชน์จากภาครัฐในแง่การคุ้มครองและดูแลไม่ให้มีผู้ละเมิด การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา เช่น

ลิขสิทธิ์ หมายถึง สิทธิแต่เพียงผู้เดียวหรือสิทธิพิเศษในงานที่สร้างสรรค์ ผู้เป็นเจ้าของมีสิทธิเพียงผู้เดียว หากผู้อื่นจะใช้ประโยชน์ ต้องขออนุญาต เช่น ลายผ้า การแสดงวรรณกรรม

สิทธิบัตร หมายถึง สิทธิพิเศษ เป็นโฉนดทางปัญญา ให้ความคุ้มครอง 2 ด้าน คือ ด้านการประดิษฐ์ และด้านการออกแบบ สิ่งประดิษฐ์ที่จดสิทธิบัตรแล้วสามารถต่อยอดเป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ และจดสิทธิบัตรใหม่ได้ อายุการคุ้มครองสิทธิบัตรการประดิษฐ์ และสิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์ 20 ปี และ 10 ตามลำดับ สิ่งประดิษฐ์ที่ได้จดสิทธิบัตรแล้ว เช่น กังหันชัยพัฒนา น้ำมันไบโอดีเซล

อนุสิทธิบัตร เป็นการคุ้มครองการประดิษฐ์ที่มีขอบเขตการคุ้มครองเช่นเดียวกับสิทธิบัตรการประดิษฐ์ แต่เป็นการประดิษฐ์ที่มีเทคนิคไม่สูงมากนัก มีอายุการคุ้มครอง 6 ปี

ทั้งนี้ กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลเรื่องการคุ้มครองภูมิปัญญาตามกฎหมาย

หน่วยงานรับผิดชอบในส่วนของกรมส่งเสริมการเกษตร...

กรมส่งเสริมการเกษตรได้จัดให้มีกลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น ภายใต้สำนักพัฒนาเกษตรกร ตามนโยบายปฏิรูประบบราชการ เพื่อรับผิดชอบในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ โดยมีหน้าที่ดังนี้

1. ศึกษา รวบรวม และจัดทำฐานข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับ เทคโนโลยีพื้นบ้าน และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษา ทดสอบ และพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร
3. บริหารและจัดการให้เกิดการทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา เอกชน และองค์กรเกษตรกร/ ชุมชนอย่างเป็นระบบ ในการพัฒนา บ่มเพาะ และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. ส่งเสริมสนับสนุนการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับ เทคโนโลยีสากลให้เกิดนวัตกรรมด้านการเกษตร
5. สนับสนุน และประสานให้เกิดการปกป้องคุ้มครองสิทธิประโยชน์ และทรัพย์สินทางปัญญาที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

บรรณานุกรม...

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2545. “รากแก้ว” บันทึกกระทรวงเกษตรและ
สหกรณ์ ปีที่ ๑๑๐. กรุงเทพฯ : บ.ดาวฤกษ์จำกัด.

กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น สำนักพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร. 2546.
รายงานผลการสัมมนาเพื่อพัฒนาบุคลากรด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น :
เรื่องการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร. 19-21 สิงหาคม
2546. โรงแรมรามารการ์เด็นส์. กรุงเทพฯ

เสรี พงศ์พิศ. 2536. วัฒนธรรมพื้นบ้าน : รากฐานการพัฒนา. **ภูมิปัญญา
ชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1.**

เอกวิทย์ ณ กลาง. 2540. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภาค : วิธีคิดและกระบวนการ
เรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมมาธิราช.

จัดทำโดย

กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร

โทรศัพท์ 02-940 6114 โทรสาร 02 579 3856

e-mail : farmdev20@doae.go.th

<http://www.doae.go.th>

ความรู้เบื้องต้น เกี่ยวกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

